

Klaudy K. 2015. A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra. In: Gál Zsuzsa (szerk.) *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetem Kiadó. 70–77.

Klaudy Kinga

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest

klaudy.kinga@btk.elte.hu

A nyelvi és kulturális aszimmetria hatása a fordításra¹

A tanulmány célja az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2001) fogalmának továbbfejlesztése, és összekapcsolása a Venuti (1995) által bevezetett honosítás/idegenítés fogalompárral olyan nyelvek esetében, melyek egyik tagja nagy vagy szélesebb körben elterjedt nyelvnek tartható (mint pl. az angol és az orosz), a másik tagja kis vagy kevésbé elterjedt nyelvnek tartható (mint pl. a finn és a magyar). Vagyis a nyelvi és műveleti aszimmetria mellett, amelynek már több tanulmányt szenteltem (2001, 2009), szeretném a kulturális aszimmetria kérdésre is kiterjeszteni a vizsgálatot. A tanulmányban négy nyelvre utalok: angol, orosz, finn, magyar, de a finnre csak érintőlegesen.

1. Az aszimmetria hipotézis előzményei

Az aszimmetria hipotézisről először a X. MANYE Kongresszuson tartottam előadást (Klaudy 2001). Az aszimmetria hipotézis egyik előzménye kétségtelenül Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézise volt, mely annyira elterjedt a fordítástudományban, hogy szó szerinti idézésétől eltekinthetünk. Blum-Kulka hipotézise szerint a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegben a kohéziós és koherenciális kötések terén eltolódás figyelhető meg, melynek az a lényege, hogy ezek a kötések kifejtettebbé, explicitebbé válnak.

Az aszimmetria hipotézis másik előzménye számomra a nyelvek közötti szimmetria és aszimmetria jelensége volt. Bár egyetértek Catforddal (1965) abban, hogy a nyelvi

---

¹ A tanulmány a szegedi XXII. MANYE Kongresszuson 2012-ben tartott előadásom szerkesztett változata. Ezzel szeretném köszöneti születésnapján kedves barátomat Tóth Szergejt, akinek mint a MANYE akkori elnöke azóta is hálás vagyok, hogy vállalta a rövid határidőt 2012 tavaszán megrendezte a XXII. MANYE Kongresszust, és ezzel „visszaállította” a húsz éve megszokott tavaszi menetrendet. A XXII. MANYE Kongresszus szervezésébe rengeteg újítást vezetett be, többek között a műhelymunkával egybekötött plenáris előadások számának megnövelését, és az alkalmazott nyelvészeti MA hallgatók párhuzamos konferenciáját. Nagyon sajnáltam, hogy a kongresszus után nem tudtam megírni előadásomat a kötet számára, most ezt az adósságomat szeretném törleszteni.

rendszerek lexikai és grammatikai elemei szinte sosem foglalnak el azonos helyet a forrásnyelv és a cél nyelv rendszerében, de azért vannak olyan elemek, melyek inkább szimmetrikusnak tekinthetők, és ilyenkor a fordítási problémáknak kisebb a valószínűsége, míg az aszimmetrikus elemek esetében valamilyen fordítási műveletre nyilvánvalóan szükség lesz. A nyelvek közti szimmetria és aszimmetria jelenségét Gak (1993) példáival szeretném illusztrálni. Ő megkülönböztet izomorf egységeket, melyek azonos helyet foglalnak el a két nyelv rendszerében (pl. francia: *homme, pomme, table, prendre, blanc* és az orosz: *cselovek, jabloko, sztol, braty, belij*), és allomorf egységeket, amelyek nem azonos helyet foglalnak el a vizsgált nyelvek rendszerében (pl. a francia *remplir*, melynek nemcsak az orosz *napolnyjaty* ige felel meg, hanem a *szipaty, naszipaty, lity, nality* igék is attól függően, hogy milyen halmazállapotú dologgal végezzük a cselekvést. Ugyanez jellemző a grammatikai kategóriákra is, vö. a névelő hiánya, az oroszban, vagy az aspektus megléte csak az oroszban (Gak 1993).

2. Az aszimmetria hipotézis

Míg Gak (1993) a nyelvi rendszerek szimmetriájáról és aszimmetriájáról írt, nekem a fordítási műveletek aszimmetriája tűnt fel. Mikor az átváltási műveletek tipológiáját kidogoztam (1994), észrevettem, hogy az explicitáció nem egyike az átváltási műveleteknek, hanem több műveletre jellemző. Ez nem is annyira magától értetődő, hiszen Vinay és Darbelnet (1958/1995) alapműnek számító könyvében az explicitáció csak egyike a hét fordítási technikának. Az is feltűnt, hogy mikor az indoeurópai nyelvekről (angol, német, francia, orosz) a magyarra való fordításban explicitáció megy végbe, akkor az ellenkező irányban gyakran implicitációval találkozunk. Ilyen például a személyes névmások konkretizálása a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban és generalizálása a magyarra való fordításban. Mint az alábbi példa mutatja, a magyar orosz fordításban konkretizálódik a személyes névmás, az orosz magyar fordításban generalizálódik, vagyis eltűnik.

Magyar FNY: Fügét is vett, mazsolát is vett. Mélyhűtött őszibarackot és málnát is vett.
Be volt rúgva. (Örkény 59)

Orosz CNY: **Он** купил фиги. И изюм. И свежее-мороженные персики, и малину.
Он оянял от покупок. (Voronkina 286)

Orosz FNY: Весь вечер **он** (...) **думал** об одном, как бы одну увидеть **ëë**, но **она**
избегала его. (L. Tolsztoj 68)

Magyar CNY: Egész este (...) egyre csak leste az alkalmat, hogy négyszemközt találkozhasson vele, de ő elkerülte. (Szöllősy 71)

Ez a példa a műveleti szimmetriát szemlélteti, mikor az explicitáció az egyik irányban együtt jár az implicitációval az ellenkező irányban. Ez gyakran megtörténik, de nem mindig. Találunk példát a műveleti aszimmetriára is, amikor az explicitáció az egyik irányban nem jár együtt implicitációval a másik irányban. És itt érkeztünk el az aszimmetria hipotézis lényegéhez.

Az aszimmetria hipotézis feltételezi, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, és a fordítók, ha van lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket (konkretizálás, felbontás, betoldás és felemelés stb.) az implicitációval járó műveletekkel szemben (általánosítás, összevonás, kihagyás és lesüllyesztés stb.).

3. A műveleti aszimmetria vizsgálatának módszertani kérdései

Az aszimmetria hipotézis vizsgálatához három kutatás-módszertani megjegyzés kívánkozik:

- (1) Az aszimmetria hipotézis csak kétirányú egybevetéssel vizsgálható.
- (2) A nyelvspecifikus illetve nyelvpárspecifikus műveleteket is érdemes vizsgálni.
- (3) Csak olyan műveleteket érdemes vizsgálni, melyek legalább az egyik irányban fakultatívak, de még érdekesebbek azok, amelyek mindkét irányban fakultatívak.

Kétirányú egybevetést kevesen végeznek, mert nehéz olyan műveket találni, amelyek minden paraméterükben egyeznek csak a fordítás iránya ellenkező. Lehet természetesen egymástól független műveket is egybevetni. Klaudy és Károly 2005-ben egymástól független angol–magyar és magyar–angol fordítások egybevetésével kimutatta, hogy a fordítók a magyarról angolra való fordításban nem generalizálják az idéző igéket, és a fordításban megmarad az angolra amúgy nem jellemző konkrétság.

Egymástól függő fordításokat is nyerhetünk visszafordítás révén. Klaudy 1996-ban Göncz Árpád beszédének angol fordítását fordított vissza magyarra, és kimutatta, hogy a magyarról angolra való fordításba betoldott explicitációs elemek a magyarra való visszafordítás során is benntaradtak a szövegben.

Tévedés azt hinni, hogy nyelvspecifikus műveleteket nem érdemes vizsgálni. Az, hogy egy művelet nyelvspecifikus, nem jelenti azt, hogy kötelező. Például a határozatlan névelő betoldása kötelező magyar–angol, magyar–német irányban, de kihagyása nem kötelező angol–magyar, német–magyar irányban. Nem is végzik el a kezdő fordítók. Az igeneves

szerkezetek felemelése a mondat szintjére az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban nyelvspecifikus művelet, de a célnyelvben több lehetőség között választhatunk. Ha a célnyelvben van választási lehetőség, vagyis a művelet elvégzése nem kötelező, akkor a fordítói döntés explicitációval vagy implicitációval jár, és értékes adatokat nyújthat. Ezek az esetek azért érdekesek, mert a döntések nem teljesen szubjektívek, és gyakran nyelvészetileg magyarázhatók.

Ha több nyelvpáron végzett kétirányú egybevetésekkel bizonyítani tudnánk, hogy a fordítók nem végzik el az implicitációval járó fakultatív műveleteket, akkor ezzel közvetetten bizonyíthatnánk az explicitációs hipotézis univerzális jellegét.

4. Kulturális aszimmetria, kulturális átváltási műveletek

A nyelvi és műveleti aszimmetria kétségkívül fontos szerepet játszik a fordításban, de vajon kiterjeszhető-e ez a hipotézis a kulturális aszimmetriára is? A nyelvi aszimmetria statikus, a műveleti aszimmetria dinamikus fogalom, a fordításban jön létre, és ugyanakkor a nyelvpárnak kétirányú egybevetésével mutatható ki. A kulturális aszimmetria szintén statikus fogalom, legalábbis egy adott időszokban, és csak a fordítás ténye, a fordítási műveletek dinamizálják. Vagyis nemcsak nyelvi, hanem kulturális átváltási műveletek is vannak. Ilyen kulturális átváltási műveleteket ír le Venuti (1995) honosítás/idegenítés dichotómiája. Van-e összefüggés a az explicitáció és implicitáció aszimmetriája és a honosítás/idegenítés dichotómiája között (Venuti 1995). Hogyan befolyásolja a fordítói stratégiákat a fordítás irányultsága (directionality) (azaz „kis” nyelvről „nagy” nyelvre és vissza).

A kis nyelv és nagy nyelv terminus használata természetesen vitatható, és ellene mond Nida és Taber (1969:3) megállapításának: „each language has its own genius” (1969:3). De én most kizárólag a beszélők számának alapján használom. Az e cikkben említett négy nyelv közül angolra 341 millió ember beszéli, és anyanyelvként használják minden kontinensen, az oroszra 160 millió ember beszéli, és anyanyelvként használják két kontinensen, a magyarra 14 millió, a finnre 5 millió ember beszéli, és mindkettőt csak Európában használják anyanyelvként. Ezen az alapon használom az angolra és az oroszra a nagy nyelv, a magyarra és a finnre a kis nyelv elnevezést. Mivel a beszélők száma gyakran közvetlen kapcsolatban van a kulturális kisugárzás terjedelmével is, össze is kapcsolhatjuk a kettőt az orosz nyelvű szakirodalomban használatos lingvakultúra terminussal, és beszélhetünk széles körben elterjedt vagyis nagy lingvakultúrákról és szűkebb körben elterjedt vagyis kis lingvakultúrákról.

A kérdéssel Nida is foglalkozott, bár ő nem nyelvi és kulturális aszimmetriáról, hanem nyelvi és kulturális távolságról írt (Nida 1964:160). Szerinte háromféle viszony lehet a nyelvek és kultúrák között, amely hatással van a fordításra (1) rokon nyelvek és közeli kultúrák (pl. amikor héberről arabra fordítunk, (2) nem rokon nyelvek és közeli kultúrák, (pl. amikor finnről svédre fordítunk), (3) nem rokon nyelvek és távoli kultúrák (pl. amikor angolról zulura fordítunk). Negyedik esetként, lábjegyzetben megemlíti, hogyha ritkán is, de előfordul, hogy a nyelvek rokonságban állnak, de a kultúrák távoliak, pl. hindi és az angol esetében, de ebben az esetben a nyelvek is olyan távol állnak egymástól, hogy a rokonságnak nincs következménye a fordításra nézve. A második esetnél (nem rokon nyelvek, közeli kultúrák) megemlíti még azt az esetet példaként, mikor németről magyarra fordítunk, vagy svédéről finnre fordítunk, hiszen a magyar és a finn a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik (Nida 1964:160).

Ha Nida tipológiáját a magyar–finn, finn–magyar, angol–oroszl, orosz–angol, angol–magyar, magyar–angol, és orosz–magyar, magyar–oroszl nyelvparokra és kulturális parokra alkalmazzuk, akkor a következő változatokat kapjuk:

- magyar–finn és finn–magyar = közeli kultúrák (?) és rokon nyelvek
- angol–oroszl és orosz–angol = közeli kultúrák (?) és rokon nyelvek
- angol–magyar és magyar–angol = közeli kultúrák (?) és nem rokon nyelvek
- orosz–magyar és magyar–oroszl = közeli kultúrák (?) és nem rokon nyelvek

A közeli kultúrák után azért tettem kérdőjelet, mert mindegyik kulturális pár között vannak távolító tényezők is. A legfőbb közelítő tényező a kereszténység, de vannak olyan környezeti történelmi, földrajzi mozzanatok, amelyek szembeállítanak. Az éghajlati viszonyok zordabbak az orosz és a finn kultúrában, mint az angolban és a magyarban. A tenger és hajózás fontos az angol, a finn és az orosz kultúrában, de nem fontos a magyarban. A történelmi tapasztalatok szembeállítják a finn és a magyar kultúrát az oroszsal, az angoloknak ilyen tapasztalatai nincsenek. A tér tágasságának érzését átérzik az orosz és a finn kultúra képviselői, az angolok és a magyarok kevésbé.

Ezek a kulturális különbségek bár kétségtelenül hatással vannak a fordításra, és okozhatnak fordítási problémákat (vö. pl. a magyar nyelv szegényes hajózási szókincsét) azonban nem jelentenek kulturális aszimmetriát. A kulturális aszimmetria nem egyszerűen a kultúrák között különbségeket jelenti, hanem a kultúrák közti kommunikáció egyirányúságát vagy legalábbis kiegyensúlyozatlanságát. A kulturális aszimmetriát egyirányú utcának nevezhetjük, az információs csatornákon csak egyfelé áramlik az információ. Az egyik

kultúra kibocsátó a másik befogadó. Itt a 'befogadó' nem jelenti a kreativitás és az eredetiség hiányát, de ennek a kreativitásnak és eredetiségnek kevés a lehetősége elhagyni az országhatárokat. Ezt az egyirányú utcát igyekeznek kétirányúvá tenni a fordítók, akik nemcsak nyelvi átváltási műveleteket, hanem kulturális átváltási műveleteket is végeznek. .

Ilyen kulturális átváltási műveletnek tartható a Venuti (1995) által bevezetett „domestication” (honosítás) és „foreignisation” (idegenítés). A honosító fordítás esetében a fordító természetesen hangzó CNY szöveget igyekszik előállítani, minimalizálja az idegenséget, kiiktatja a FNY reáliákat, minél kevesebb feldolgozási erőfeszítést kíván a CNY olvasótól. Az idegenítő fordítás esetében a fordító szándékosan megszegi a CNY konvenciókat, megtartja az eredeti idegenségét, megtartja a FNY reáliákat, nagyobb feldolgozási erőfeszítésre kényszeríti az CNY olvasót.

Az említett lingvakultúrákra vonatkoztatva a Venuti-féle dichotómiát feltehető, hogy a honosító fordítás általában a kevésbé elterjedt lingvakultúrákról a szélesebb körben elterjedt lingvakultúrákra való fordításra lesz jellemző (kis nyelvről nagy nyelvre), az idegenítő fordítás pedig általában a szélesebb körben elterjedt lingvakultúrákról a kevésbé elterjedt lingvakultúrákra való fordításra lesz jellemzős (nagy nyelvről kis nyelvre).

Mi ennek a magyarázata? Mikor kevésbé elterjedt lingvakultúráról fordítunk szélesebb körben elterjedt lingvakultúrára, akkor a célnyelvi befogadónak korlátozott a tudása a forrásnyelvi kultúráról, a fordítónak pedig pótlólagos erőfeszítésre van szüksége, hogy a célnyelvi olvasók megértsék a szöveget. Mikor szélesebb körben elterjedt lingvakultúráról fordítunk kevésbé elterjedt lingvakultúrára, akkor pedig a fordítás egyik fő funkciója a CNY olvasó konceptuális horizontjának kitágítása, új gondolatok, új eszmék behozatala, és ez szükségszerűen együtt jár új szavak, új fogalmak megjelenésével a CNY-ben.

Tehát az idegenítés a szélesebb körben elterjedt lingvakultúráról a szűkebb körben elterjedt lingvakultúrára való fordításra lesz jellemző. Ezt az utóbbi jelenséget jól illusztrálja angol–magyar irányban az angol szavak megjelenése a magyar szövegekben a globalizáció és az információs technika fejlődésének következtében (*szoftver, hardver, fájl, internet*). De találunk orosz–magyar példákat is a 20. század elején, mikor orosz szavak jelentek meg az orosz klasszikusok magyar fordításában atmoszférateremtő funkcióval (*szamovár, muzsik, ukáz, csinovnyik*), és a 20. század második felében is, mikor az orosz szavak megjelenése a magyar politikai nyelvben a magyar politikai vezetők bennfentességét volt hivatva érzékeltetni (*trojka, agitprop*).

A fenti gondolatmenetet követve a honosítás pedig a szűkebb körben elterjedt lingvakultúráról a szélesebb körben elterjedt lingvakultúrára való fordításra lesz jellemző.

Magyar nyelvből angolra és oroszra fordított irodalmi művek elemzése sok példát kínál arra, hogy a magyarról angolra és oroszra való fordításra valóban gyakran a honosítás jellemző. A fordítók kihagyják, általánosítják vagy körülírják az archaizmusokat, latinizmusokat, mértékegységeket, reáliákat stb.

Archaizmusok eltávolítása:

Magyar FNY: Ebéd után **csibukra** gyújtott a várúr ... (Mikszáth 15)

Angol CNY: After lunch the count lit up his **pipe** ... (Sturgess 17)

Orosz CNY: После обеда хозяин закуривал **трубку** ... (Lejbutyin 18)

Mértékegységek honosító fordítása:

Magyar FNY: Azt üzente Cseténé, hogy hozzon **egy kiló** kenyeret és **hús deka** felvágottat. (Örkény 55)

Angol CNY: That's why she asked Mrs Csete to tell Kopp to take home **a loaf of** bread and **some** cold cuts. (Sollosy 50)

Latinizmusok eltávolítása:

Magyar FNY: A **vitalicumot** félévenként kapták ... (Mikszáth 20)

Angol CNY: This **income** was paid every six months ... (Sturgess 23)

Orosz CNY: **Денги** выплачивались баронам дважды в год. (Lejbutyin 24)

Reáliák körülíró fordítása:

Magyar FNY: Nem annyira, mint a **kocsonya**, erről az uramat lehetne faggatni, ... (Esterházy 53)

Angol CNY: Not as much as **meat in aspic**, though, you should ask my husband about it, ... (Sollosy 42)

A szimmetrikus/aszimmetrikus viszonyt kiterjesztve a nyelvről a kultúrára, megállapíthatjuk, hogy ha a kulturális honosítás az egyik irányban együtt jár kulturális idegenítéssel a másik irányban, akkor szimmetrikus viszonyról beszélünk, ha nem jár együtt, akkor aszimmetrikus viszonyról.

Bár a fenti példák szimmetrikus viszonyra vallanak, mindazonáltal több száz angol–magyar, magyar–angol, orosz–magyar, magyar–orosz irodalmi mű elemzése alapján (a művek jegyzéke ld. Klaudy 2003/2007) mégis azt a megfigyelést tettük, hogy mindkét irányban

inkább a honosítás művelete jellemzi a fordítók tevékenységét. Ha viszont a honosítás jellemző mindkét irányban, akkor eljutottunk a kulturális műveletek aszimmetriájához.

A kulturális átváltási műveletek esetében az aszimmetria hipotézis azt jelenti, hogy a honosítás egyik irányban nem jár együtt idegenítéssel az ellenkező irányban és a fordítók, ha van lehetőségük inkább a honosítást választják, és nem terhelik fölöslegesen a célnyelvi olvasó befogadási kapacitását.

5. Az aszimmetria hipotézise kiterjesztése a kultúra szintjére

A fentiek alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le:

(1) A honosítás és idegenítés nem szimmetrikus műveletek: tehát nem állíthatjuk, hogy a honosítás egyik irányban (kevésbé elterjedt lingvakultúráról szélesebb körben elterjedt lingvakultúrára), együtt jár az idegenítéssel a másik irányban (szélesebb körben elterjedt lingvakultúráról kevésbé elterjedt lingvakultúrára).

(2) Valószínű, hogy a honosító fordítás tartható a fordítás **prototipikus** formájának, míg az idegenítő fordítás inkább kivételnek számít és csak bizonyos esetekben, és bizonyos műfajokban figyelhető meg:

- Különböző műfajokban, szövegtípusokban, és szövegfajtákban (pl. irodalmi fordítás, audiovizuális fordítás)
- Speciális fordítási problémák megoldásakor (pl. filmcímek fordítása, tulajdonnevek fordítása)
- Fordítók egyéni stílusának vizsgálatában (pl. irodalmi fordítás, audiovizuális fordítás)

(3) Az aszimmetria hipotézis tehát kiterjeszthető a kulturális szintre is, míg nyelvi szinten az explicitáció van túlsúlyban az implicitációval szemben, kulturális szinten a honosító fordítás van túlsúlyban az idegenítő fordítással szemben.

Hivatkozások

Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–37.

Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP.

- Gak, V. 1993. Interlanguage asymmetry and the prognostication of transformation in translation. In: Zlateva, P. (ed., tr.) 1993. *Translation as Social Action. Russian and Bulgarian Perspectives*. London: Routledge. 32–39.
- Klaudy, K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy, K., Lambert, J., & Sohár, A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy, K. 2003, 2007. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Károly K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures*. Vol. 6. No. 1. 13–29.
- Klaudy K. 2009. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R. & M. Shlesinger (eds) *Translators and their readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Les Editions du Hazard. 283–303.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating: with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Venuti, L. 1995. *The translators's invisibility. A history of translation*. London : Routledge.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins. Translated by Juan C. Sager and M.J. Hamel.

Források

- Esterházy P. 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Esterházy P 1993. *The Book of Hrabal*. London: Quartet Books. Fordította: Sollosy Judy.
- Mikszáth K 1957. *Beszterce ostroma*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Miksat, K. 1962. *Oszada Beszterce*. Budapest: Corvina. Fordította: G. Lejbutyin
- Mikszáth K. 1982. *The Siege of Beszterce*. Bp: Corvina. Fordította: Dick Sturgess.

Örkény I. 1968. *Egyperces novellák*. Budapest: Magvető.

Erkeny I. 1981. *Izbrannoje*. Moszkva: Hudozsesztvennaja lityeratura. Fordította: Tatjana Voronkina.

Tolsztoj, L.N. 1977. *Voszkreszenyje*. Moszkva: Szovremennyik.

Tolsztoj, L.N. 1962. *Feltámadás*. Budapest: Európa. Fordította: Szöllősy Klára.